

Славко ПЕТАКОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ДИЈАЛОШКА ОТВОРЕНОСТ КЊИГЕ ПЕСАМА *ТРАЖИМ ПОМИЛОВАЊЕ* ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Књига песама *Тражим помиловање* (1964) Десанке Максимовић спонтани је дијалог са историјом и традицијом у коме је остварен песнички интуитиван продор у најдубљу тачку етике и морала – *милосрђе*. Поетски свет књиге *Тражим помиловање* успостављен је на својеврсној кореспонденцији са дијалошком подлогом – *Душановим законом* – песничким поступком који се може назвати лирска интерференција. Најчешће се у књизи поетска подлога – одређени члан *Законика* – узима као груба и не тако чврста потка која се поетским преобликовањем појачава, уопштава и шири, интерферира са фином лиричношћу дајући дело универзалног и ванвременског смисла.

Кључне речи: *Тражим помиловање*, Душанов законик, лирска интерференција, дијалог, дијалошка подлога, поетизовање, милосрђе.

Четири деценије након њене прве књиге, 1964. године, појавила се књига песама Десанке Максимовић *Тражим помиловање* и привукла пажњу проучавалаца српске књижевности који су сви од реда високо оценили ово поетско дело. Између осталих књижевних критичара, Борислав Михајловић је ову књигу назвао „једном од најзначајнијих збирки песама ове деценије”¹, Милорад Стојовић је истакао да је *Тражим помиловање* „несумњиво највећи поетски домет Десанке Максимовић, њено најзрелије и најзначајније дело”², а Предраг Палавестра је сврстао „у ред најбољих песничких дела послератне српске књижевности”³ и др. Колико су сви проучаваоци српске књижевности били једнодушни у вредновању књиге

¹ В.: Велибор Берко Савић, *Десанка Максимовић. Споменица о 100-годишњици рођења*, Ваљево, 1998, 229. Сви наводи су дати из ове књиге јер је она доступнија читаоцима данас него примерци периодичних издања у којима су наведени текстови прво изашли.

² М. Стојовић, *Лирске дискусије са животом*, Стварање, XX, 5, 1965, 501.

³ П. Палавестра, *Послератна српска књижевност*, Просвета, Београд, 1972, 122.

Тражим помиловање, толико су се путеви њиховог проницања у суштину овог поетског дела разликовали.

Тадашњи јереј Атанасије је пишући о књизи *Тражим помиловање*⁴ истицао две суштинске компоненте на којима почива ово дело – прва је интелектуална (заснована на догматици православне цркве, према којој је човек несавршен и неспособан да доврши себе, те се можемо само молити Богу за благодет и праштање); друга је емоционална (огледа се у наглашеној лиричности којом песникиња засводњава интелектуалну компоненту). Слободан Ракитић је истицао да *Тражим помиловање* одликује у једном дубљем слоју „и изразито критичко осећање стварности”, док у овој књизи „Десанка Максимовић трага за сопственом осећајношћу, затим за националним идентитетом у једном вишем, философском и етичком смислу”⁵. Било је књижевних критичара који су шездесетих и седамдесетих година 20. века тумачили неке од стихова Десанке Максимовић као идеалистички хуманистичку, лирску, одбрану човека (уз врло опрезне наговештаје могућности да се смисао стихова наслути у одбрани политичких јеретика савременог друштва). Навели смо само неке од многобројних оријентација у осветљавању суштине књиге *Тражим помиловање* изабравши оне који можда више од других илуструју разнородност и супротност углова из којих је сагледавано ово дело.

Поднасловом *Лирске дискусије са „Душановим закоником”* Десанка Максимовић је назначила својеврсни оквир којим је омеђен поетски свет песама њене књиге. Међутим, поднаслов колико год упућивао на могуће путеве тумачења суштинског смисла овог дела, може и да заведе на странпутицу или, пак, да у доброј мери сузи поље могућих тумачења прворазредног песничког остварења Десанке Максимовић. Сама песникиња је у писму упућеном Драгану Недељковићу 1971. године нагласила да је узела *Душанов законик*, „њег и његово далеко време за саговорнике не желећи да остане само у свом времену, свом народу, својој патњи”⁶. Због овога је врло важно успоставити праву меру у одређивању релевантности односа дела Десанке Максимовић и законика цара Душана. *Тражим помиловање* је концепцијски осмишљено тако да се песме рачвају у два тока, у двоглас – један чине песме које су лирска парафраза појединих чланова „Душановог законика” и уобличене су као глас цара који успоставља закон; други ток чине песме уобличене као глас песникиње која тражи помиловање за све оне који подлежу царском закону. Прва („Проглас”) и последња („О праштању”) песма на изврстан начин уобручују остале песме творећи заокружену композициону схему читаве песничке књиге.

⁴ В. Б. Савић, *нав. дело*, 326.

⁵ С. Ракитић, *Поезија Десанке Максимовић*, у књ. *Од Итаке до привиђења*, Просвета, Београд, 1985, 116.

⁶ В. Б. Савић, *нав. дело*, 965.

У општој културној свести српског народа „Душанов законик” заузима важно место јер је изузетан споменик језика, културе и један је од темеља на којима је израстала српска средњовековна држава. Високо место и значај који „Душанов законик” заузима у духовном искуству Срба један је од разлога због којих га је песникиња узела као фон, „дијалошку” подлогу на којој заснива густо и богато ткање свог лирског дела. Међутим, и други моменат је важан, а то је да дијалошка подлога симболизује монолитну, непорециву законодавну свест која се својом административном крутошћу, а нарочито системом сурових санкција, супротставља човеку и животу. Песникињин глас се јавља као лирски *медијум* између два супротстављена тоталитета, настојећи да благородношћу и хуманошћу молитве надиђе самеравање човека и живота према немилосрдним нормама владарског закона.

Укратко ћемо се само осврнути на историјско-правни карактер „Душановог законика” подсећајући на неколико чињеница, важних за осветљавање односа књиге песама *Тражим помиловање* према „дијалошком” предлошку који је Десанка Максимовић наменила свом делу. Душанов законик је донет на два законодавна сабора – 1349. и 1354. године. До 1349. године српска држава није знала за самосталне законике у области световног права (најчешће су превођени византијски зборници – често сумњиве законске снаге јер су се њихове одредбе косиле са обичајним правом на коме су почивали правни односи у Србији; постојале су повеље – најчешће намењене манастирима – и имале су вредност указа; међународни уговори су доношени најчешће због регулисања трговачких и др. односа, понекад са опште-обавезним нормама, али само у области међународног права). Законик из 1349. године, утемељен на византијско-римском праву, највише се бавио државном управом, те се с правом може сматрати Уставом српске средњовековне државе, али је осим тога садржао и многе одредбе о судском поступку и кривичном праву. Овај законик је донео радикалан заокрет од неписаног обичајног ка уређеном државном законодавству. Члановима законика су регулисани права и обавезе цркве, властеле и сељака (уз строго наглашавање сталешких разлика); утврђен је судски поступак и кривично право; регулисана су права градског стаљежа. Законик је предвиђао читав систем сурових телесних и смртних казни, византијске провенијенције, којима се санкционисало непоштовање појединих одредаба. Цар Душан је донео овакав законик настојећи да успостави правни оквир који би учврстио царство, оптерећено многим проблемима – обухватало је огромне територије, мултиконфесионалне и мултикултуралне, уз сталне унутрашње и спољашње, војне и политичке притиске. Душанов законик има посебан значај јер је први општеобавезни закон, јачи од воље појединца и са одлучним одредбама којима се наглашава обавезност поштовања права и за самог цара (чл. 136, 137, 139,

140, 141, 142, 171 и 172). Законик садржи и чланове којима се штите и права појединца, без обзира на његову сталешку припадност – на пример, чланом 139 се предвиђа да и зависни сељак, меропх, може да тужи цара. Установљена је и институција пороте (чл. 151, 152, 153 и 154), при чему је прописано да у састав пороте обавезно улазе чланови из сталежа коме окривљени припада како би се очувала непристрасност при доношењу пресуде. У више одредаба дефинисана је обавезност поштовања имовине царских поданика без обзира на то да ли су ови Срби или Грци (чл. 39, 41, 43, 124); гарантоване су велике слободе кретања страним трговцима (чл. 118–122). Наведеним примерима из Душановог законика показали смо да овај правни документ никако није утемељен на самовољи законодавца и да су њиме у извесној мери загарантована права појединца без обзира на његов сталешки положај и могућност да задовољење правде за себе тражи у редовном судском поступку.

Песнички поступак Десанке Максимовић, којим се у највећем броју песама књиге *Тражим помиловање* успоставља својеврсна кореспонденција, лирски дијалог, са фоном – закоником на којима изничу, може се означити као *лирска интерференција*. Најчешће је остварена у песмама када се поетска подлога – одређени члан закона – узима као груба и не тако чврста потка која се поетским преобликовањем појачава, уопштава и шири интерферирањем са фином лиричношћу, дајући дело универзалног и ванвременског смисла. Ову појаву ћемо илустровати примером песме „О царском селу”, те стога наводимо текст песме, као и текст одговорајућег члана Душановог законика са којим песма кореспондира:

О царском селу

Куда прођу цар и царица
или коњи цареви,
тим путем сме проћи себар
и властелин
само пошто се још једном
јави пролећни гром с неба,
само пошто још једном падне иње
и њива се мразом зажели.

На којој реци коњи царски
угасе жеђ,
нека на њој још годину дана
нико жеђ не гаси,
нека себар до новог кукурека,

до нових роса и слана,
нека себар чека још годину дана
док потеку реком нови таласи.

У ком селу преноће цар и царица,
царски станови и коњи,
нека се јазом опкопа
то село и та кућа,
нека их себарска не скрнави стопа,
нека ту преноћи човек мали
тек кад поново оду на југ ждрали
и на мед поново замиришу сванућа.

Одредба Душановог законика која се односи на коначиште царске свите при путовањима гласи: „Куда иде цар или царица, или станови или коњи цареви, у ком селу преноће, потом ни један станик да не преноћи у истом том селу; ако ли се ко нађе и преноћи у том истом селу, против закона и заповести царева, онај који је старешина станова, да се везан преда томе селу; што буде сатрвено, све да плати седмоструко.” (чл. 187)

Песнички поступак који смо одредили као *лирску интерференцију* заступљен је највише у песмама које имају наслове *О*⁷ (нпр. „О поклисару”, 133; „О сиротој кудељници”, 64, 73; „О одбеглом робу”, 112, 113; „О меропаху”, 68; „О државној имовини”, 198; „О птицама небеским”, 28; „За свадбе без венчања”, 3 и др.). Песме са насловом *О* испеване су у тону лирских реминисценција на чланове законика или као њихова парафраза и песничким поступком који смо уочили поетизује се и многоструко појачава основни смисао слова закона које је потка, чиме се наглашава раздвојеност и сукобљеност два пола – закона и живота. У највећем броју ових песама оцртава се специфичан песнички образац – ткиво песме је лирска, поетизована слика конкретног греха који је појединац, најчешће репрезент одређеног средњовековног друштвеног или црквеног сталежа починио, док се у завршним стиховима сажима уопштавајућа мисао о потреби разумевања за универзалну и разнолику људску слабост и заблуделост.

Указаћемо на још један два занимљива примера својеврсног песничког поступка Десанке Максимовић у књизи песама *Тражим помиловање*. У песми „За јерес” у многоме је промењена основна конотација појма јерес (или јеретик) у односу на чланове законика где се помиње. Чланови 6, 7, 10 и 85 Душановог законика недвосмислено санкционишу *латинску јерес* – католике, *бабунску јерес* – богумиле и јеретике нехришћане; у песми *За*

⁷ У загради поред наслова песама наводимо и чланове Душановог законика са којима оне кореспондирају.

јерес појам јереси (јеретика) се лиричношћу семантички помера, филозофски уопштава и подразумева мноколику људску заблуделост:

За јерес

Благоразумевање молим
 за јерес што се шири
 у пределима царства твојега
 да свет тек од ње постоји,
 за јеретика што тврди да пре њега
 није било пожара ни вулкана,
 ни месечина, ни сунаца,
 ни ињем посутих шума, ни снега,
 да историје реке тек од јуче
 пене се и хуче.
 За велможе које говоре
 да за Уроша није било господства,
 ни златних кондира,
 ни манастира.
 За људе кратковиде
 и ускогруде.
 За младога који мисли да човечанство,
 да лепота коју му очи виде,
 настаје кад он је на свет настао,
 да нико није волео слично,
 да велика светковина људског живота
 тек с њим поста.
 За свачије мишљење детињасто
 и јеретично.

Песма „О женидби сина”, условно речено, се састоји из два дела – први се односи на члан законика (128) у коме се одређују обавезе поданика када цар жени или крштава сина и испеван је у складу са песничким моделом који смо уочили; други део песме нема упориште у члановима законика, већ је испеван по принципу опозита према првом делу, уз наглашавање сталешке хијерархије по супротности.

Може се рећи да је специфични однос песничког дела *Тражим помиловање* и Душановог законика заснован на принципу *клатна*. Песме књиге *Тражим помиловање* као да непрестано осцилирају између слова законика – у коме је извор мотивима, истовремено се одбијајући од ове својеврсне потке лирским импулсом и надилазећи је ка општем, фило-

зофском поимању живота и човека. Неколико примера у којима се поезија и потка „сусрећу” творећи специфичну лирску интерференцију навели смо илуструјући ову појаву. Међутим, поезија Десанке Максимовић не кореспондира у свим елементима у „лирским дискусијама” са законом и то на оним местима где је песникиња желела да превазиђе својеврсни национални и локални оквир који би се доследним спровођењем „дијалошког” модела неумитно наметнуо. На више места је то учињено свесним уношењем анахронизма – у песми „За себра” се помиње „усукано кукуруза стабаоце” (што је анахронизам у доба Душанове владавине); шињели („За војничка гробља”); метак („За ловишта”); реквизит, шаблон („За песникињу, земљу старинску”); симплон („За исмеваче”); ордење, пушка („За оне који су храбри само кад гину”); гејзер („За седам гладних година”); емигрант („За алкоhole”); транспарент („За нероткиње”); зрно пушчано („О обореној, цркви”) и др. Такође, у збирци је више песама у тону молитве којима се песникиња обраћа цару Душану, иако не постоји никаква спона између њих и чланова законика, тј. њихова дијалогска усмереност нема упориште у слову закона („За последње дане”, „За смртомрце”, „За важне”, „За непелегрине”, „За несхваћене”, „За наивне”, „За оне који се спотичу преко прага”, „За паству срца”, „За алкоhole”, „За оне који царске друмове ору”, „За Марије Магдалене”, „За погубљена љубавна писма”, „За нероткиње”, „За песникињу, земљу старинску”, „За оне који не умиру на време”, „За апокрифе”, „За исмеваче”, „За пепељугу”, „О лову”, „За ловишта”, „За звери оклеветане”, „За богове”, „Иду царским друмом”, „За оне који царске друмове ору”, „За људе који јасно виде”, „За лажи изговорене из милосрђа”. У овим песмама су далекосежније наговештени обриси – јер тоталитет је немогуће приказати – успона, падова, заблуда, варљивих епифанија, сагрешења, слабости, порока, светлости, таме – противуречности од којих је саткан људски живот. Песме првог гласа (са насловом *О*) доследније евоцирају дух законика и средњовековне епохе, док се у песмама другог гласа (са насловима *За*) песникињим срачунатим варирањем анахронизама добија фини отклон од предтекста – Душановог законика. Укрштањем далеких временских планова песникиња надраста индивидуално искуство универзализујући га у виђење света у коме се тражи разумевање за човека који је не само својом вољом, већ и судбинским предодређењем, често с ове и оне стране добра. Свој глас у коме нема оптуживања, већ само топлине и искрености, Десанка Максимовић претвара у молитву која се зачиње у мудрости помирења са сазнањем да су човек и његов свет препуни трагичне противуречности и да је човеку немогуће мимоићи неспокој овоземаљског живота. Сливеност индивидуалне и колективне свести огледа се у стиховима где песникиња себе не издваја из непрегледне поворке оних што, како и наслов једне песме гласи, *царским друмом иду*, призивајући молитвом спокојно пристаниште и самилост „за

њих, за себе, / за сваког човека” („За наивне”), „за занете и недовршене / и за мене” („За нероткиње”), „за оне који нису слични мени / и за оне са мном истоветне” („За оне који се спотичу преко прага”).

Тражим помиловање је спонтани дијалог тананог лирског сензибилитета са историјом и традицијом, и управо та спонтаност разобручује, шири перспективу националног микрокосмоса у универзални људски макрокосмос. Песникињин став није никаква разуђена филозофија морала, нити је филозофски поглед на свет чврстим логосом затворен у себе – то је песнички интуитиван продор у најдубљу тачку етике, морала, религиозности – *милосрђе* – и на том месту својом дијалошком отвореношћу књига песама *Тражим помиловање* далеко надилази задати концепт *лирског дијалога* са Душановим закоником.